

**INFLUÈNCIA DE KOHLBERG EN EL PROGRAMA
DE COMPROMÍS SOCIAL DEL CENTRE PENITENCIARI
D'«EL DUESO»**

**INFLUENCIA DE KOHLBERG EN EL PROGRAMA
DE COMPROMISO SOCIAL DEL CENTRO PENITENCIARIO
DE «EL DUESO»**

***KOHLBERG INFLUENCE IN THE SOCIAL COMMITMENT
PROGRAM OF «EL DUESO» PENITENCIARY***

José Antonio Álvarez Díaz*
Clara Gimeno Navarro**

DOI: 10.7203/anuari.psicologia.18.2.183

Resum

Després d'anys d'innovació i de posar en pràctica diverses formes d'intervenció al món penitenciari, al Centre Penitenciari de El Dueso s'aplica el programa de Compromís Social. La Teoria del Desenvolupament Moral de Kohlberg es fa servir de recolzament per potenciar la prosocialitat així com el desenvolupament moral dels interns per mitjà d'aquelles activitats en les que es converteixen en protagonistes de l'ajuda a terceres persones, promovent el seu propi canvi personal i generant un procés de reciprocitat amb l'exterior de la presó. Es defensen les activitats de tipus prosocial com a excel·lent ferramenta de treball en les presons.

Paraules clau: món penitenciari, desenvolupament moral, conductes prosocials, canvis personals, reciprocitat.

* Coordinador de Trabajo Social del Centro Penitenciario «El Dueso», Cantabria, España. Correspondència: <xoseastur@gmail.com>.

** Màster en Criminologia i Seguretat, Dep. Psicologia Bàsica, Universitat de València. Correspondència: <clagina1213@gmail.com>.

Resumen

Tras años de innovación i puesta en práctica de diferentes formas de intervención en el mundo penitenciario, en el Centro Penitenciario de El Dueso se aplica el programa de Compromiso Social. La Teoría del Desarrollo Moral de Kohlberg está sirviendo de apoyo para potenciar la prosocialidad así como el desarrollo moral de los internos a través de aquellas actividades en las que se convierten en protagonistas de la ayuda a terceras personas, promoviendo su propio cambio personal i generando un proceso de reciprocidad con el exterior de la prisión. Se defienden las actividades de tipo prosocial como excelente herramienta de trabajo en las prisiones.

Palabras clave: mundo penitenciario, desarrollo moral, conductas prosociales, cambios personales, reciprocidad.

Abstract

After years of innovation and implementation, of different ways of intervention in the penitentiary system, the correctional facility of El Dueso is putting into practice a social commitment program. Kohlberg's theory of moral development it works in support to enhance the prosociality as well as inmate's moral development through activities for which they become the main actors helping others, fostering their own personal change and producing a process of reciprocity with the world outside the prison. Prosocial activities are considered an excellent educational tool in prisons.

Key words: penitentiary system, moral development, prosociality, personal change, reciprocity.

Introducció

Fa més de vint-i-cinc anys que els professionals del mitjà penitenciari espanyol busquen formes d'intervenció, que permeten acomplir l'objectiu que marquen les lleis, en aquesta matèria. Açò és, la reeducació i la reinserció social dels penats. El Centre Penitenciari de «El Dueso» (Cantabria, Espanya), és un dels més antics del país i gaudeix d'una ubicació i estructura física privilegiada –construït al cor d'un parc natural simulant l'estructura d'un petit poble–.

Des dels primers anys de la democràcia, aquest centre s'ha caracteritzat per estar a l'avantguarda en el desenvolupament del treball penitenciari, la sanitat i sobre tot, en la introducció de nous programes de tractament. En aquest article es fa una breu reflexió al voltant de la Teoria del Desenvolupament Moral del Kohlberg, que tracta el procés de l'evolució del judici moral, així com la possibilitat d'afavorir aquest desenvolupament per mitjà del conflicte cognitiu

i la interacció de les persones, en l'anomenat Programa de Compromís Social; programa d'intervenció portat a terme per l'equip tècnic del centre i que es basa en l'assoliment de la prosocialitat i en potenciar el desenvolupament moral dels interns, fent ús de diverses activitats, tallers i iniciatives.

Els últims vint anys, com a producte de l'esforç col·lectiu que suposa el tractament penitenciari, al centre penitenciari «El Dueso» s'han anat afavorint iniciatives relacionades, per una banda en l'aplicació de tots aquells programes de tractament que han sorgit a nivell nacional i, per altra banda tractant sempre de descobrir noves perspectives o alenar noves iniciatives d'intervenció.

Com a producte del procés assaig/errada hem anat descobrint com algunes d'estes iniciatives innovadores produïen significatius beneficis en els interns que participaven. Per a ser més concrets, vam anar descobrint que aquelles activitats en les que els interns es converteixen en protagonistes de l'ajuda a terceres persones; generen dinàmiques molt interessants, tant en allò referent al canvi personal experimentat pels protagonistes de les mateixes, com al procés de reciprocitat generat amb el exterior de la presó, especialment amb aquells a qui reverteix els beneficis de les ajudes. Així ha sigut com hem arribat, després d'anys de treball, a la conclusió de que les activitats de tipus prosocial son un eina excel·lent per al treball amb els interns.

Metodologia

Amb l'experiència adquirida, any rere any, hem descobert que la prosocialitat es un component de la competència social que ha de ser estimulat i treballat, no sols per tindre un efecte minvant amb la violència (Roche, 1991), també perquè ens resulta prioritari que els interns tinguin la possibilitat de desenvolupar conductes alternatives que resulten efectives, per tal de satisfer les seues necessitats o per resoldre els seus conflictes, es molt possible que quan aquestes conductes augmenten, els comportaments violents minven, inclòs dins de la presó (Garrido, López i Ross, 2001). Hi ha en totes aquestes activitats un element comú lligat al desenvolupament de noves aptituds de tipus moral; l'aprenentatge i canvi a l'univers de valors personals cap a conductes relacionades amb el foment d'una societat més compromesa amb el civisme. La competència social s'interpreta de diverses formes depenent del context en el que s'estiga aplicant, encara així, totes elles coincideixen en que es fomenta el seu desenvolupament, per mitjà d'un procés interactiu que requereix unes habilitats i competències de la persona, perquè es desenvolupe socialment i siga capaç de portar endavant les demandes del seu context (Lorente, Martí-Vilar i Melià, 2016).

D'aquesta forma es posa de relleu arran de la nostra experiència, la importància que té estimular aquells canvis que s'associen amb els valors i, per

tant, amb tot el mecanisme de raonament moral dels interns. Per aquest camí, i fins al moment, en les presons d'Espanya, les experiències eren limitades i no semblaven existir massa iniciatives. No s'hi troben intervencions específiques i concretes per al foment de valors i de desenvolupament moral, en cap dels programes, encara així, molts d'aquests aborden el tema d'una manera transversal. De fet en el Programa de Intervenció Bàsica en Medi Obert, de la Secretaria General de Institucions Penitenciàries, es clarifica respecte a la intervenció en valors que:

Encara que s'ha descartat incloure un mòdul específic d'educació en valors, no podem obviar l'existència d'una sèrie de valors transversals subjacents a tots els mòduls, que cal tindre presents al llarg del programa. Ens referim a valors fonamentals com l'autonomia, la responsabilitat, l'observança de les lleis, solidaritat i respecte pels altres, diàleg i tolerància, pau, igualtat, no sexisme, salut, consum responsable, protecció del medi ambient, etc.

El professional que porte a terme aquesta intervenció ha d'intentar transmetre'ls i tenir-los en compte de forma constant. S'ha elegit aquest criteri per tractar-se,

l'educació en valors, d'una intervenció profunda i sistemàtica, que requereix major temps d'intervenció del que se sol disposar en Medi Obert i supera les prioritats establertes, sense ser obstacle per que es tinguin en compte, al llarg de tot el programa (Rejas, 2011: 14).

Resultats

La importància de la educació moral o en valors ha nascut com a element transversal i d'alguna manera ha contribuït a que es torne difosa o s'oblidi i, en la pràctica, s'aborda tan sols de forma puntual o mitjançant algun taller aïllat. No són pocs els estudis als que s'assenyala la importància d'elaborar dissenys d'intervenció, que encarrilen l'educació en valors cap a l'establiment de relacions interpersonals equitatives (Sastre i Moreno, 2003).

Una altra de les raons per aquest abordatge col·lateral i difús, després d'anys d'intents d'intervenció específica per a l'educació en valors, és la dificultat per a establir mètodes de treball amb conceptes abstractes dintre d'una població que, sabem, té moltes dificultats per integrar conceptes d'aquest tipus.

Així, assumim que l'educació en valors pot entendre's com una competència social més a treballar amb els adults (Maiztegui, 2007), i que ha d'emfatitzar-se el seu abordatge amb adults en situació de d'empresonament. Les persones que compleixen condemna han sigut aïllades de la societat però, no per això, han de ser privades de la seua condició de ciutadans; molt al contrari, com

a tals, deuriem de procurar treballar i estimular totes aquelles capacitats que, bé per falta d'aquestes, o bé per un ús inadequat de les mateixes, han condicionat o condicionen, d'alguna forma, l'exercici d'una ciutadania responsable.

Prosocialitat i Desenvolupament Moral en la presó

El comportament altruista en la presó sol tenir una motivació molt clara: projectar una imatge pròpia que facilite l'assoliment d'objectius penitenciaris; com la consecució de permisos o altres beneficis. Però el que nosaltres vàrem pretendre era assolir que els canvis anaren mes allà d'aquestes circumstàncies, de que els interns es comportaren de manera altruista, circumstancialment. Precisem d'una intervenció a nivell estructural doncs és en aquest nivell on els canvis es tornen irreversibles, com van demostrar els estudis del propi Kohlberg, (Blatt i Kohlberg, 1975). Un cop la persona ha desenvolupat canvis a nivell estructural que els utilitze –o no– dependrà de variables contextuals.

Es va fer imperatiu assolir una intervenció en aquesta direcció a la presó. Vam utilitzar les activitats prosocials portades a terme els anys previs i vam dissenyar un programa, que incorporés accions formatives concretes, per tal de promoure el desenvolupament moral dels interns.

La idea de poder treballar el desenvolupament moral dins de la presó es remunta l'any 1960 (Kohlberg, Power i Higgins, 2008) quan Kohlberg junt amb altres dos col·legues, Joseph Hickey i Peter Scharf s'interessaren per la intervenció dins del món penitenciar, fet que els porta a la *Niantic State Farm*; una institució correccional de l'estat de Connecticut per a dones, on van aconseguir permís per a instal·lar un model de comunitat justa. Kohlberg havia previst les dificultats d'intervenir en el camp del desenvolupament moral a la presó, ja que l'ambient podria ser un inconvenient per al treball sobre qüestions morals, pel que era conscient d'avant mà de la necessitat de treballar amb la institució en un canvi profund de l'atmosfera moral. Eixa intervenció es resumia en la introducció de debats morals i en més oportunitats de participació social per a les internes, combinant-ho amb major implicació en la vida del grup i el respecte a les normes de la vida comunitària a la presó. Tot allò va servir com a prova i punt de començament per a la posterior integració del enfocament sobre comunitat justa en les escoles americanes.

En 1972 Rochelle, Mayer i Kohlberg (Kohlberg, Power i Higgins, 2008) orienten en un assaig els objectius a aconseguir amb el aprenentatge de valors a promoure el desenvolupament d'aptituds, en àrees del funcionament cognitiu, social, moral i emocional. Era necessari fer un esforç per tal de intervenir en les diferents àrees, no únicament en l'àrea de la personalitat (López, 2006): autoestima, auto-eficiència –locus de control intern–; la intel·ligència emocio-

nal –empatia i autoregulació emocional– o les habilitats socials –comunicació, resolució de conflictes, treball en equip, etc.–, sinó també a una dimensió més sistèmica: la que afecta a les relacions de la persona amb la societat. En definitiva tractem de promoure i ampliar, en els interns, aptituds en les àrees de funcionament cognitiu, social, moral i emocional; considerant el desenvolupament moral tal i com ho feia Kohlberg: una capacitat estructural.

Ben cert és que la relació entre la conducta delictiva i el baix desenvolupament moral ha quedat en evidència mitjançant un gran nombre d'estudis. El retard educatiu en matèria de desenvolupament moral, les distorsions cognitives i les deficiències en matèria d'habilitats socials són assenyalades com a limitacions comunes presents en la conducta antisocial d'alguns joves (Gibbs, 2010).

Díaz i Elicegui (1996) estudiaren els nivells de desenvolupament moral en menors infractors, atesos per l'Equip Psicossocial Judicial de l'Administració de Justícia del País Basc. Partint dels estadis de Kohlberg, no van encontrar en la seua mostra ningun subjecte que es pogués posicionar més allà de l'Estadi 3 i, en cap cas, més enllà del nivell convencional. Per aquest motiu els autors suggirien una relació important entre el desenvolupament moral i la conducta delictiva; remarcant però, altres factors a tenir en compte com el fet de no pertànyer a la cultura dominant o tenir antecedents als serveis de salut mental. És a dir, tant els xics que no pertanyien a la cultura dominant com els que presentaven antecedents en els serveis de salut mental varen ser qualificats en els estadis més baixos de desenvolupament moral.

Pel que fa als adults en medi penitenciari, Zerpa, Henríquez i Ramírez (2006) van realitzar un estudi del nivell de desenvolupament moral d'una mostra de penats i penades del orient de Venezuela, utilitzant com instrument el DIT (*Defining Issues Test*); instrument creat per James Rest (1941-1999) en base a la teoria de Kohlberg focalitzant-ho en la naturalesa social de la moralitat. Arran del plantejament d'una sèrie de problemes sociomorals o dilemes que generen conflictes cognitius entre valors, els participants obtenen una sèrie de puntuacions. En el nostre cas, la mostra estava composta per persones la majoria entre 29 i 38 anys; condemnats, majoritàriament, a penes entre els 6 i 10 anys. Una important quantitat de les puntuacions obtingudes se situen a l'esquema de pensament orientat als interessos personals; és a dir, les persones que componen aquest estudi solien utilitzar un pensament d'ordre preconventional o autocentrat. A l'estudi es confirma la hipòtesi inicial, en la que es troben diferències entre aquest grup i altres de poblacions sense contacte amb la presó –estudiants–.

En el nostre centre, des de l'inici d'aquest tipus d'activitats, existia una clara intenció de promoure espais de participació, on els interns pogueren establir objectius i interessos, que coincidiren en la societat civil fora de la presó. Es a dir, deuríem de fomentar aquelles activitats en les que els interns tinguessen que posar-se al lloc d'altres, compartiren els seus interessos, anhels, preocupacions

vitals, dificultats i on, a més, l'estreta relació que s'anés creant entre els membres del grup format per interns i persones destinatàries de les ajudes altruistes d'aquests, generessen expectatives transformadores.

A partir de l'avaluació preliminar de les que foren les primeres activitats amb aquesta orientació com l'acompanyament, per part dels interns, de malalts; amb la col·laboració de la Germandat Nostra Senyora de Lourdes, l'emissora de ràdio del Centre «Radio Encadena2», o l'eixida d'interns a xerrades com la presa de decisions, a Centres d'Ensenyament Mitjà; ens vam plantejar la necessitat d'organitzar-les i estructurar-les en un Programa d'Intervenció, basat en les nocions del desenvolupament social i de la prosocialitat. El vam dividir en tres fases:

– La primera, Formativa: coneixement de les experiències d'ajuda prosocial a l'exterior. Formació en matèria de valors i desenvolupament moral, com a pas introductor al taller previ a les activitats de voluntariat. Aquesta fase formativa es concreta al Taller de Valors i Desenvolupament Moral.

– La segona, Voluntariat: els interns, trencant amb el model convencional en el que son objecte de l'ajuda, es converteixen en protagonistes de la mateixa. Voluntaris que presten servicis molt específic a col·lectius concrets, persones i institucions que demanden certes ajudes: acudeixen a Instituts d'Ensenyament per a contar les seues experiències, acompanyen a malalts de l'Hospitalitat de Lourdes, o conreen «fesols solidaris» amb els que és finança una escola infantil en Guatemala, entre altres molts projectes.

– Una tercera, Ciutadana: l'intern retorna a la societat, estableix vincles, experimenta canvis personals en matèria de valors o de concepció vital i, definitivament, de compromís com a ciutadà.

Aquest intent per sistematitzar un model d'intervenció específic és la primera de les influències que la teoria de Kohlberg ens ha anat deixant. Sorgeix la necessitat de procurar, als interns, habilitats ètiques que els faciliten l'accés a models més complexes de raonament moral, per poder resoldre conflictes tant vertaders com simulats.

L'objectiu de qualsevol intervenció que realitzem en aquest sentit ha d'anar dirigida a afavorir el trànsit entre un patró de pensament auto-centrat a un altre, on es tinguen en compte els punts de vista d'altres persones, inclòs els propis valors i com aspiració major els Drets Humans. Arran de la pràctica portada a terme en la presó, al llarg de molts anys, vam acabar coincidint amb Kohlberg en la necessitat imperiosa de fomentar aquest tipus d'aprenentatge, com un procés interactiu, dissenyat per a que els interns evolucionen cap a un raonament més avançat i autònom.

Kohlberg i la importància de conèixer els valors

El pes de les idees de Kohlberg en el nostre programa reafirma aquest afany d'aconseguir un mètode específic per al ensenyament en valors, especialment un conjunt de principis bàsics i universals supeditats a la capacitat mateixa de les persones. Al trobar-nos davant una població tan específica, un dels dubtes que més dificultava portar a terme aquesta necessitat que anava creixent en protagonisme, és el mode de conduir aquesta intervenció de manera específica, directa i concreta davant aquella població.

Per a la primera fase del programa vam decidir que, donada la dificultat per a treballar els dilemes morals de manera directa en aquest medi, –evitant l'hostilitat i el posicionament en els diversos rols establerts socialment–, necessitàvem una eina diferent que es permetera la discussió i el debat de manera indirecta, evitant personalitzacions que comporten tensions poc efectives per a l'aprenentatge i que afavoriria la transmissió de valors positius.

El cine reuneix aquests trets; es un potent mitjà per la transmissió de valors «positius»: solidaritat, justícia, igualtat, respecte, entre altres. Com a conseqüència de la seua capacitat persuasiva es converteix en un mitjà que permet la transmissió simbòlica i en certa manera, impersonal (Torre, Pujol i Rajadell, 2005). Permet la identificació amb els personatges i la seua anàlisi d'una forma més distesa, sense que la transferència de les conclusions a la vida personal genere tensions gens útils ni afavoridores per a processos de canvi personal.

Així, l'objectiu fonamental del taller ha sigut que els interns pogueren conèixer i desenvolupar aquest conjunt d'habilitats ètiques necessàries, per a un exercici positiu de la ciutadania, que entengueren el seu significat i que els servira per conèixer i aplicar esquemes de desenvolupament moral. Prenem com a base el conjunt d'habilitats i subhabilitats del model postconvencionalista de Narvaez, (2003) amb el que es treballa, a partir de l'anàlisi dels personatges de diferents pel·lícules. Com a punt inicial, suposàvem que una part important dels interns estarien situats als esquemes d'interessos primaris –nivell preconvencional– i l'esquema de manteniment de normes –nivell convencional–, com assenyalen alguns treballs previs ja citats en la primera part d'aquest article: Díaz i Elicegui, (1996); Zerpa, Henríquez i Ramírez (2006) i Gibbs, (2010). La dinàmica de grup i les activitats del taller podrien facilitar la identificació de valors, la capacitat per a analitzar els fets, desenrotllar les habilitats ètiques descrites al model de Narvaez, (2003). En definitiva, el coneixement dels distints esquemes de desenvolupament moral. Sense deixar de banda els anàlisis necessaris d'aquells comportaments erronis i posicionar-los en les diferents categories: culpar als altres, egocentrisme, minimitzar i posar-se en allò pitjor; que s'observen en els personatges analitzats.

El fet que els interns passen a formar part del Programa de Compromís Social i el Taller de Cine i Valors fa que el treball en grup permeta cohesionar-los com a tals i que després puguen portar a terme moltes altres activitats dintre del mateix grup. És a dir, podem utilitzar el taller com a mitjà inicial de cohesió cooperativa i d'establiment de xarxes dins del centre. Al taller també participen interns que ja pertanyen al grup de Compromís Social, als que considerem amb cert nivell de desenvolupament de la prosocialitat i que per la seua vinculació amb altres interns són importants en el procés de creixement dels seus iguals.

Es tracta, en definitiva, d'estimular el desenvolupament de les estructures per les que les persones decideixen avantposar uns valors a uns altres, es busca el desenrotllament progressiu del judici moral.

Procés cognitiu que, en situació de conflicte, permet reflexionar al voltant dels nostres valors i ordenar-los en una jerarquia lògica i assumeix que el judici es un component crucial, encara que no el únic de la moralitat (Martí-Vilar, Vargas, Moncayo i Martí, 2014).

Estimular el procés pel qual una persona decideix actuar d'una forma i no d'altra quan es troba afectada pel conflicte.

Aquest punt és en el que coincidim amb Kohlberg: la nostra experiència ens va portar a les seues mateixes deduccions i a la seua idea de potenciar el mecanisme pel qual els subjectes jerarquitzen en el seu sistema de valors uns front d'altres. Sent conscients que per treballar aquests continguts era necessari anar des de allò concret cap a allò abstracte. Des de la realitat quotidiana fins arribar a conceptes clau com: democràcia, participació, igualtat, responsabilitat o justícia.

Consisteix a tenir i utilitzar l'habilitat, per a integrar tant el pensament com el comportament, assolint l'èxit en les pròpies manifestacions socials, dins d'un context determinat (Lorente, Martí-Vilar i Melià, 2016).

Per tant calia un model que combinés l'aprenentatge cognitiu –Taller de Cine i Valors– amb experiències reials i tangibles relacionades amb la prosocialitat, tant dins com fora de la presó.

El valor del conflicte cognitiu i de la interacció com a instrument per al desenvolupament

La teoria cognitivo-evolutiva de la moralització que aporta Kohlberg i la importància que, en el desenvolupament, atorga a la interacció, ens va resultar de gran vàlua, doncs s'ajustava al que varem observar en la posta en pràctica de les nostres activitats. al llarg dels últims anys. Les sis etapes del judici moral

(Kohlberg i Ryncarz, 1990) ens facilitaren tenir una estructura, un cos teòric que va proporcionar una explicació a allò que de la pràctica es desprenia cada dia. Especialment en el que fa referència al motiu pel qual uns individus es desenvolupen més que altres, relacionant-ho amb l'estructura cognitiva, les emocions i les experiències vitals de cada subjecte.

Les nostres activitats sempre han anat dirigides a que els interns experimenten mitjançant el conflicte cognitiu que es desprèn de les diferents interaccions i mitjançant l'assumpció de la perspectiva aliena. Aquest ha sigut sempre l'objectiu fonamental de quasi tot el que hem implementat els últims anys. Observem amb l'experiència que és de vital importància proporcionar oportunitats de interacció entre individus en diferents estadis de desenvolupament. Els vincles entre parells creixen, fent fàcil el trànsit entre els diferents estadis o nivells de desenvolupament. Els interns que participen en el grup, van establint relacions personals entre ells, vincles que es converteixen en una forma excepcional de persuasió entre aquells que ja han assolit cert grau de desenvolupament i aquells que progressivament van incorporant-se al programa. La relació entre parells es converteix, d'aquesta manera, en un mitjà ideal per la transmissió de noves capacitats i habilitats ètiques (Collica, 2010) que impulsen el procés de raonament moral.

Açò no sols ocorre en el taller o en les activitats entre els propis interns amb diferents nivells de desenvolupament, sinó també al contacte amb els voluntaris de la xarxa social del programa que proporciona aquelles oportunitats. Des de l'inici de la experiència, aquest intercanvi permanent ha sigut un important precursor del canvi individual, així com un mitjà ideal per a consolidar les inèrcies positives que el grup va creant al llarg del temps. Es generen expectatives de canvi, que son reforçades pels vincles afectius que es van establint entre els grups de voluntaris i els interns participants. Amb el temps, aquestes expectatives poden ser satisfetes o no, però juguen un paper determinant al procés de desenvolupament morals els interns que participen al programa.

Cultivant la identitat. La importància del clima moral

Els canvis no sols afecten als interns; les activitats realitzades dins el centre, i fora, conformen un ambient que també té efecte en el clima general i en els propis responsables del programa. Educar per a la tolerància i el respecte als altres, significa també aconseguir que el medi pugue proporcionar experiències que permeten la vivència de la tolerància i que propicien als participants en el programa el desenvolupament de recursos positius, amb els quals assolir amb èxit el fet de la convivència amb l'altre (Morales, 2016).

La presó es un mitjà complex, on tots els aspectes de la vida quotidiana queden regulats fins al punt de la despersonalització i, moltes vegades, la infantilització. Aquelles activitats consistents en fer coses pels altres, coses positives, proporcionen l'oportunitat d'exercir com a ciutadans, i de rebre el reconeixement oportú; facilitant la responsabilització i permetent que es done certa coherència entre el que s'exigeix a l'intern i allò que se'l permet demostrar. Tot açò repercuteix en un millor clima dins de la presó. Els valors morals de l'individu són importants perquè contribueixen al benestar del grup (Kohlberg, Power i Higgins, 2008) assenyalen que el poder d'allò col·lectiu i la importància que pot tindre la motivació externa que els vincles amb el grup poden proporcionar a les persones que actuen en etapes de desenvolupament moral inferior i la importància que les expectatives grupals poden influir en el desenvolupament moral.

Si fomentem aquest desenvolupament i les activitats prosocials, el que estem fent es afavorir les conductes prosocials i, per tant, molt possiblement prevenint possibles conductes violentes (Roche, 1991). En definitiva, es una forma més, efectiva, convenient i contrastada de generar un clima moral adient dins de la presó. Alhora totes aquestes activitats van atorgant identitat, no sols als interns que les realitzen sinó al mateix centre que es reconeix amb elles complidor dels objectius de reinserció i de rehabilitació, que per al medi penitenciari s'estableixen en l'article 25.2 de la Constitució Espanyola.

L'orientació cap a la responsabilitat social

Totes les activitats del programa tenen en comú l'orientació cap a la responsabilitat social. Quan els nostres interns porten a terme les diferents activitats aconsegueixen experimentar la satisfacció d'estar complint amb una responsabilitat i de ser reconeguts per això. Açò fa que l'activitat es torne gratificant i serveix per estimular els mecanismes de presa de decisions, el procés de raonament moral, la consciència i la preocupació per el benestar dels altres. No sols es proporciona informació sobre el significat de valors com la tolerància, el respecte o el compromís, sinó que es dona la possibilitat de posar-ho en pràctica (Kohlberg, Power i Higgins, 2008).

L'orientació cap a la responsabilitat social és, al nostre judici, una de les garanties més efectives de que un condemnat pugui sentir-se de nou ciutadà, implicat, responsable, cultivant la seua consciència davant aquelles situacions que es presenten i requereixen d'esforç compromís i implicació.

Exemples de les activitats voluntàries que es realitzen, com a part concloent i assolidora del coneixement i valors adquirits al llarg del taller, són: l'acompanyament als Hospitalers de Nostra Senyora de Lourdes amb malalts necessitats d'assistència continua; el manteniment d'una escola-guarderia a Es-

quipulas (Guatemala), amb els beneficis de l'hort de fesols solidaris; les xerrades a alumnes als instituts; la col·laboració en un dels albergs del Camí de Santiago de Güemes, Cantabria; proveint cultius ecològics per al sosteniment dels peregrins al camí; l'elaboració de barrets de tela per a Kimo Kap, una ONG dedicada als infants amb tractament oncològic; la col·laboració amb Galgos de Casa, una altra ONG dedicada a recuperar gossos per a l'adopció i l'emissora de ràdio «Radio Encadena2», son alguna de les activitats del programa.

El sentit de les mateixes, és que els interns posen en pràctica tots aquells continguts cognitius adquirits al taller, la implicació dels quals observen en els companys que van per davant en la pràctica, com una cosa gratificant. En la majoria de casos es tracta de viure noves experiències vitals, orientades cap a la responsabilitat, l'autonomia i, en definitiva, a estimular noves estratègies i habilitats d'afrontament per als problemes morals.

La formació en matèria de valors, com a mitjà per a estimular el conflicte cognitiu, el coneixement dels diferents esquemes de comportament moral, el coneixement dels diversos tipus de pensament erroni, la identificació de valors, l'aprenentatge d'habilitats ètiques, la discussió i interacció permanent entre persones amb diferents nivells de desenvolupament moral i l'oportunitat de posar en pràctica tots aquests continguts, són la base fonamental del programa i la petjada que la Teoria del Desenvolupament Moral de Kohlberg està deixant a un medi tan difícil, apassionant i ple de reptes com es el de la presó.

Referències

- Álvarez, J. (2014). Desarrollo prosocial en el medio penitenciario: bases teóricas del «Programa de Compromiso Social». *Postconvencionales*, 7-8, pp. 81-109. Recuperado 5-9-2014 de: <http://saber.ucv.ve/ojs/index.php/rev_post/article/view/6885/6624#.Vec7Zvbtmko>.
- Blatt, M. M. i Kohlberg, L. (1975). The effects of classroom moral discussion upon children's level of moral judgment. *Journal of Moral Education*, 4(2), pp. 129-161.
- Collica, K. (2010). Surviving Incarceration: Two Prison-Based Peer Programs Build Communities of Support for Female Offenders. *Deviant Behavior*, 31(4), pp. 314-347. doi: 10.1080/01639620903004812.
- Díaz Nieto, Ó. i Elícegui González, M. (2001). Desarrollo moral en menores infractores: Una aproximación empírica a partir de Kohlberg. Universidad del País Vasco. Recuperado 6 Marzo 2017, de: <<http://www.ehu.es/oscardiaz/Archivos/Desarrollo%20moral%20en%20menores%20infractores.pdf>>.
- Escámez, J.; García, R.; Pérez, C. i Llopis A. (2007). El Aprendizaje de Valores i Actitudes. Teoría i Práctica. Barcelona: Ediciones Octaedro.

- Garrido, V.; López, M. i Ross, R. (2001). *El programa del pensamiento prosocial*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Gibbs, J. (2010). Inmadurez moral i comportamiento antisocial. *Postconvencionales*, 2, pp. 21-56. Recuperado el 18 de marzo de 2013 de: <http://saber.ucv.ve/ojs/index.php/rev_post/article/view/6133/5914>.
- Kohlberg, L.; Power, C., i Higgins, A. (1981). Moral development, religious thinking, and the question of a seventh stage. *Zygon*, 16(3), pp. 203-259.
- Kohlberg, L. i Ryncarz, R. A. (1990). Beyond justice reasoning: Moral development and consideration of a seventh stage. Higher stages of human development: *Perspectives on adult growth*, pp. 191-207.
- Kohlberg, L. (1992). *Psicología del desarrollo moral*. Bilbao: DDB.
- Kohlberg, L.; Power, F. C. i Higgins, A. (2008). *La educación moral según Lawrence Kohlberg*. Barcelona: Gedisa.
- Lorente, S.; Martí-Vilar, M. i Melià, N. (2016). Estudio de las variables sexo, edad i nota media sobre la competencia social, en estudiantes de secundaria. *Anuari De Psicologia, Monogràfic: Educació*, 17(2), pp. 31-53.
- Maiztegui C. (2007). La participación como una opción transformadora en los procesos de educación ciudadana. *REICE. Revista electrónica Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia, i Cambio en Educación*, 5(4), pp. 144-160.
- Morales Mantilla, S. (2016). *La educación de competencias para la convivencia en una sociedad plural (Doctorado)*. Universitat de València.
- López F. (coord.) (2006). *El bienestar personal y la prevención del malestar y la Violencia*. Madrid: Pirámide.
- Martí-Vilar, M. (2010). *Razonamiento Moral y Prosocialidad*. Madrid: CSS.
- Martí-Vilar, M.; Vargas Villamizar, Ó.; Moncayo Quevedo, J. i Martí Noguera, J. J. (2014). La formación en razonamiento moral i pensamiento crítico en la Educación Superior. *Brazilian Geographical Journal: Geosciences And Humanities Research Medium*, 5(2), pp. 398-414.
- Narvaez D. (2003). *Educación i Desarrollo Moral. Republicana, Política i Sociedad*, 2, pp. 39-49.
- Narváez, D. i Endicott, L. (2009). *Ethical sensitivity* (1st ed.). Notre Dame, IN: Alliance for Catholic Education Press.
- Pereira Dominguez, C. (2003). El cine nuevo escenario de la educación. En Romañá Blay, M. i Martínez Martín, M., *Otros lenguajes en la educación* (1ª ed., pp. 101-105). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Pérez-Delgado, E. i García, R. (1991). *La psicología del Desarrollo moral*. Madrid: Siglo XXI.
- Rejas, S. (coord.) (2011). *Intervención básica en Medio Abierto Programa para la Integración Social*. Dirección General de Coordinación Territorial i Medio Abierto, Subdirección General de Medio Abierto.

- Roche R. (1991). Violencia i Prosocialidad: Un programa para el descondicionamiento frente a la violencia en la imagen i para la educación en los comportamientos prosociales. En *¿Qué miras?* (pp. 209-213). Valencia: Publicaciones de la Generalitat Valenciana.
- Sastre G. i Moreno, M. (2003). La construcción del razonamiento moral: el sentimiento de culpa. Marimon Seminari Interdisciplinar d'Estudis de Gènere – Universitat de Barcelona Teodosia Pavón Universitat Ramon Llull. *Anuario de Psicología*, 34(2), pp. 191-201.
- SGIP: Medio Abierto (Ministerio del Interior). (2017). Institucionpenitenciaria.es. Recuperado 10 Abril 2016, de: <<http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/cumplimientoMedioAbierto>>.
- Torre, S.; Pujol, M. i Rajadell, N. (2005). *El Cine, un entorno educativo* (1st ed.). Madrid: Narcea.
- Zerpa, C.; Henríquez, G. i Ramírez, J. J. (2006). Estimación del desarrollo moral en una muestra de personas beneficiarias de fórmulas alternativas al cumplimiento de pena en prisión del oriente de Venezuela. *Universitas Psychologica*, 5(2), pp. 285-290.

Data de recepció: 27-04-2017
Data d'acceptació: 31-07-2017